

УДК 2-587/.853

DOI DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(97).2025.21-29

РЕЛІГІЙНИЙ І МІСТИЧНИЙ ДОСВІДИ В СТРУКТУРІ РЕЛІГІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ

Ю. Г. Борейко*, Т. В. Федотова**

У статті з'ясовується співвідношення містичного і релігійного досвідів в структурі релігійної традиції. Значна кількість досліджень, присвячених різноманітним аспектам вивчення релігійного досвіду, характеризується недостатнім рівнем розв'язання означеної проблеми. Містичний досвід, отриманий завдяки надприродному одкровенню засновником традиції або її визнаними авторитетами, підлягає рефлексії та концептуалізації, внаслідок чого набуває трансцендентних смислових значень і стає підґрунтям віровчення. У такий спосіб через інтерпретацію смислів, наданих первинному містичному досвіду, останній об'єктивується в кодифікованих нормативних положеннях релігійної традиції. Містичний досвід має короткочасний характер, викликає екстатичне переживання, сприймається суб'єктом як безпосередній контакт з надприродним. Отримання містичного досвіду послідовниками традиції супроводжується релевантною інтерпретацією в рамках віровчення. Містичний досвід суб'єкта, який не належить до певної релігійної традиції, отримується в просторі сакральних смислів, що стають ціннісними орієнтирами і впливають на подальшу стратегію поведінки. Релігійний досвід не обмежується епізодичним характером контакту суб'єкта з трансцендентним, оскільки складає основу конкретної традиції, проявляючись у типізованих схемах релігійних практик. Належність до релігійної традиції визначає прийняття суб'єктом змісту її авторитету релігійного досвіду. Релігійний досвід включає осмислення існування надприродного, характер ставлення до нього, інтерпретацію смислів, і не є тотожним містичному досвіду. Релігійний досвід може бути усвідомленим, інтелектуалізованим, екстрапольованим у площину повсякденного соціального буття. За посередництва інституційної структури традиція регламентує релігійний досвід, інтерпретує приховані смисли, які стають доступними послідовникам віровчення за умови дотримання спеціальних практик.

Ключові слова: релігійний досвід, містичний досвід, суб'єкт, трансцендентне, сакральні смисли, інтерпретація, релігійна традиція, релігійні практики, ціннісні орієнтири, стратегії поведінки.

* Юрій Борейко / Yurii Boreiko, доктор філософських наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна)
yboreiko71@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0786-8764

** Тетяна Федотова / Tetiana Fedotova, кандидат психологічних наук, доцент, (Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна)

tafe-08@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1975-9925

RELIGIOUS AND MYSTICAL EXPERIENCES IN THE STRUCTURE OF RELIGIOUS TRADITION

Y. H. Boreiko, T. V. Fedotova

The article clarifies the correlation between mystical and religious experiences in the structure of religious tradition. A significant number of studies on various aspects of the study of religious experience are characterised by an insufficient level of solution to this problem. Mystical experience, gained through supernatural revelation by the founder of a tradition or its recognised authorities, is subject to reflection and conceptualisation, as a result of which it acquires transcendental semantic meanings and becomes the basis of a creed. In this way, through the interpretation of the meanings given to the primary mystical experience, the latter is objectified in the codified normative provisions of the religious tradition. Mystical experience is short-lived, evokes ecstatic feelings, and is perceived by the subject as direct contact with the supernatural. Mystical experiences of the followers of a tradition are accompanied by a relevant interpretation within the framework of the doctrine. The mystical experience of a subject who does not belong to a particular religious tradition is gained in the space of sacred meanings that become value guidelines and influence the further strategy of behaviour. Religious experience is not limited to the episodic nature of the subject's contact with the transcendent, as it forms the basis of a particular tradition, manifesting itself in typified schemes of religious practices. Belonging to a religious tradition determines the subject's acceptance of the content and authority of religious experience. Religious experience includes comprehension of the existence of the supernatural, the nature of attitude towards it, interpretation of meanings, and is not identical to mystical experience. Religious experience can be conscious, intellectualised, and extrapolated to the plane of everyday social life. Through the institutional structure, the tradition regulates religious experience, interprets hidden meanings that become available to followers of the doctrine, subject to the observance of special practices.

Keywords: religious experience, mystical experience, subject, transcendental, sacred meanings, interpretation, religious tradition, religious practices, value orientations, behavioural strategies.

Постановка проблеми. Хоча певні форми релігійного досвіду були властиві різноманітним культурним традиціям на різних етапах розвитку людства, поява концепту "релігійний досвід" пов'язана з новим поглядом на стосунки людини з Богом, зумовленим низкою суспільних процесів та концептуальних ідей, зокрема антропологічним поворотом у філософії та культурі ХХ ст. В умовах світоглядного плюраїзму сучасного суспільства, де релігійні погляди мають як конфесійні прояви, так і виявляються поза межами релігійних традицій, вивчення релігійного досвіду є актуальною проблемою. Релігійний досвід досліджується під кутом зору різних галузей науки, тому осмислення цього феномена вимагає міждисциплінарного підходу і врахування різних світоглядних та методологічних позицій.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з релігійним досвідом, стали предметом дослідження багатьох вчених. Так, науковці з'ясовують співвідношення релігійного

досвіду з процесами раціоналізації, акцентуючи увагу на регламентації релігійного досвіду пов'язаними з традицією інституційними структурами [6]. Поділ суцього на сакральне і профанне дає змогу тлумачити релігійний досвід як контакт людини не лише з Богом, а й з матеріальним простором чи штучним середовищем, де Бог – сенс матеріального буття [8]. Особистісний вимір релігійного досвіду досліджується з урахуванням його змістовного наповнення, форми трансляції, передумов, способів досягнення та наслідків, супутніх психофізіологічних феноменів [3]. Взаємозв'язок релігійного досвіду з релігійною традицією встановлюється на підставі розуміння останньої як механізму трансляції цього досвіду [2]. Необхідність розширення меж розуміння релігійного досвіду пояснюється потребою у відображенні різноманітних стосунків між суб'єктом і трансцендентним протягом людського життя [4]. Як різновид релігійного досвіду розглядається містичний

досвід, що пов'язаний з конкретною релігійною традицією [12]. Особливості містичного досвіду з'ясовуються крізь призму його екстраполяції у релігійні практики [1]. Дослідники аналізують різновиди містичного досвіду, до яких належать особистий досвід контакту з Богом [13], "близький до смерті досвід" [9], "досвід після смерті" [7].

Водночас дослідження релігійного досвіду супроводжується низкою проблемних моментів, серед яких вирізняється питання співвідношення релігійного і містичного досвідів. Оскільки ці феномени часто ототожнюються або подекуди ігноруються як недоказова ірраціональна складова стосунків людини з Богом, існує потреба в розмежуванні означених понять та конкретизації їхнього концептуального змісту.

Мета статті – з'ясування співвідношення містичного і релігійного досвідів в структурі релігійної традиції. Основні завдання полягають у розкритті особливостей містичного та релігійного досвідів у контексті розуміння онтологічного статусу означених феноменів і компаративному аналізі специфіки отримання цих досвідів в межах релігійної традиції.

Виклад основного матеріалу. Вже понад століття осмислення релігійного досвіду пов'язане з усталеним твердженням, згідно з яким цей феномен є свідченням належності суб'єкта до певної релігійної традиції. Ще В. Джеймс вважав релігійний досвід сукупністю психічних станів, релігійних переживань, пов'язаних з певним віросповіданням. Ці переживання у формі відчуття гріховності, розради, святості, покаяння, навернення, молитви, містицизму мають ключове значення у становленні релігії [10].

Однією з сучасних спроб окреслення смислових меж концепту "релігійний досвід" є визначення, що міститься у Стенфордській енциклопедії. Релігійний досвід тлумачиться як об'єктивний досвід, що має релігійний зміст, відображає певну об'єктивну

реальність і отримується суб'єктом переживання цього досвіду [5]. Різновиди релігійного досвіду передбачають його вираження у формах наявності або відсутності певного стану речей, фактів, що залежить від конкретної релігійної традиції, елементом якої є цей досвід. При цьому пов'язані з дефініцією концепту "релігійний досвід" труднощі пояснюються невизначеністю поняття "релігія". Як бачимо, межі релігійного досвіду, згідно з цим підходом, встановлюються конкретною релігійною традицією.

Релігійний досвід часто ототожнюється з містичним досвідом або останній розглядається як один з різновидів релігійного досвіду. Авторитетний дослідник містики як релігійного феномену Г. Шолем убачав у містиці властивість релігії, що складає її іманентну сутність, впливає з природи релігії та структурує релігійну свідомість. Містика виникає за певних умов як невід'ємний елемент релігійної свідомості, тому є стадією в розвитку релігії. [12]. Оскільки Г. Шолем заперечував поняття абстрактної містики, не пов'язаної з певною релігійною системою, то він доводив, що немає містики взагалі, натомість функціонують її форми, зокрема іудейська, християнська, мусульманська тощо, спільну основу яких виявляє порівняльний аналіз окремих видів містичного досвіду. Через його невимовний характер містичного досвіду будь-які спроби його описати не мають успіху, оскільки не можуть охопити своєрідне безформене ядро, яке лежить в основі містичного досвіду. Це дає підставу для висновку про можливість досягнення цінностей власного релігійного світу без обов'язкової наявності інституційних релігійних форм.

До речі, вбачаючи в релігії сукупність почуттів, дій та досвіду окремого суб'єкта, В. Джеймс наголошував на пріоритеті досвіду стосовно інституціоналізованих релігійних форм. За В. Джеймсом, особисті релігійні вірування є, без сумніву, більш

первісними, ніж церква і теологія. Будь-яка колись заснована церква у подальшій діяльності спирається на традицію, проте засновники церкви завжди вбачали джерелом власних сил безпосереднє особисте спілкування з божеством. Це стосується не лише Христа, Будди чи Магомета, а й усіх засновників християнських течій [10].

Дослідники релігії вважають, що містичний досвід є доступним значній кількості людей, більшість з яких не мають відхилень психічного здоров'я. К. Вінсент вбачає в містичному досвіді особистий контакт з трансцендентним, під час якого зникають бар'єри між людиною і Богом [13]. Особисті спонтанні переживання, викликані спостереженням за неживим деревом на засніженому березі, що супроводжувалися короткочасним відчуття єдності з Богом, після повернення до звичного стану утвердили автора в єдності з Абсолютом.

Визнання містичного досвіду певною реальністю потребує його аналізу як феномену, що має онтологічний статус, і означає конструювання буттєвих структур, які впорядковують дійсність. Ціннісний характер досвіду обумовлює внутрішню гармонію суб'єкта, який поєднується з досвідом як онтологічним зрушенням, що спричиняє нове смислоутворення. Іншими словами, досвід є внутрішньою зміною, надбанням свідомості, яке можна відчувати, переживати, відрефлексувати під кутом зору ціннісного змісту. Досвід – внутрішня зміна, буттєве перетворення, що переживається суб'єктом як категорична вимога у ставленні до реальності й усвідомлюється як важливий здобуток, який потребує роз'яснення та осмислення [1, с. 8]. Можна стверджувати, що феномен досвіду конвертує зовнішнє сприйняття у зміни внутрішнього світу на основі індивідуального змісту пережитого.

Містичний досвід передбачає екстатичне переживання переходу в інший стан буття, трансформацію поглядів на світ, перебудову смислових та ціннісних перспектив. Усвідомлення

унікальності події, що спричинила здатність суб'єкта до сприйняття онтологічних змін, супроводжується досягненням внутрішньої гармонії як іманентної трансцендентному цілісності. Отримання містичного досвіду забезпечує розширення меж сприйняття світу, вивільнення несвідомого, актуалізацію спогадів. Такі досвіди супроводжуються широким спектром емоцій, зокрема відчуттям тотальності всесвіту та занурення в нього, долучення до Абсолюту. Внаслідок отримання містичного досвіду буденні проблеми набувають похідного значення.

Як форму містичного досвіду вчені розглядають "близький до смерті досвід", властивий для людини, яка перебувала в стані клінічної смерті. Такий досвід не підтверджує і не спростовує існування Бога, проте є свідченням про світло і видіння з ангелами чи померлими родичами, тому є джерелом переконання про існування потойбічного життя [9: 129]. Різновидом містичного досвіду дослідники вважають також "досвід після смерті", який переживає суб'єкт у зв'язку зі смертю близької людини. Ці переживання пов'язані зі слуховими явищами, проявами полтергейсту, сновидіннями із спілкуванням з небіжчиками. За свідченнями суб'єктів такого досвіду, спілкування з померлими викликало позитивні емоції [7: 120]. Переживання описаних форм містичного досвіду зумовлює зміни світогляду і поведінки суб'єкта, який може набутися паранормальних здібностей. На тлі трансформації системи цінностей діяльність стає вибірковою, спрямованою на важливі та справедливі вчинки.

Інший характер має отримання містичного досвіду суб'єктом в межах релігійної традиції, що передбачає вербалізацію, тобто використання низки знаково-символічних засобів, процедур, схем, які дозволяють релевантну інтерпретацію цього досвіду відповідно до релігійної доктрини та настанов авторитетів. Необхідними умовами є також відкритість

містичного досвіду для теологічної рефлексії, дотримання балансу доступності для послідовників і недоступності для профанів тощо.

Проте, включаючи містичний аспект, релігійний досвід не зводиться до нього, адже Бог, Абсолют не існує в досвіді суб'єкта лише в момент переживання надприродного контакту. В цьому контексті своєрідне тлумачення природи релігійного досвіду пов'язане з аргументом "прихованості Бога" Дж. Шелленберга. Автор обґрунтував формулу, згідно з якою, якщо Бог існує, то він має бути видимим для всіх людей, що означає загальнодоступний характер релігійного досвіду. Оскільки більшість людей не переживали цього досвіду, то в цій ситуації можна або заперечувати існування Бога, або констатувати вибірковість суб'єктів релігійного досвіду. Оскільки останнє суперечить божественній природі, то Дж. Шелленберг надає перевагу ідеї заперечення існування Бога [11]. Хоча аргумент прихованості Бога, за Дж. Шелленбергом, стосується релігійного досвіду, який свідчить про об'єктивний характер божественної природи, насправді йдеться про містичний досвід, адже релігійний досвід не передбачає очевидного споглядання чи сприйняття Бога.

Одна з причин того, що релігійний досвід не обмежується містичною складовою, полягає, вірогідно, в іманентній здатності суб'єкта до сприйняття постійної присутності Бога. Не менш вагомою складовою релігійного досвіду є релевантне відтворення у практиках його складової – містичного досвіду засновника традиції, сприйнятого згодом послідовниками. В християнстві це ілюструється, зокрема, таїнством Євхаристії, яке переживається учасниками за присутності Ісуса Христа.

Отже, феномени, отримані засновником релігійної традиції або іншими авторитетами внаслідок надприродного одкровення, стають доступними послідовникам віровчення за умови дотримання особливих практик. Це забезпечує сприйняття

сфери феноменів як позамежної реальності, джерела прихованих трансцендентних смислів, без яких не може існувати релігійна традиція. Сукупність цих феноменів, а також практики як умова доступу до іншої реальності, способи інтерпретації смислів складають зміст містичного релігійного досвіду.

На відміну від містичного досвіду, що має переважно епізодичний і короткочасний характер, супроводжуються метафоричністю, неможливістю опису, відсутністю раціонального змісту, а також впливає на суб'єкта фактом переживання присутності надприродного, дива, одкровення, релігійний досвід, що виявляється у типізованих схемах релігійних практик, складає основу релігійної традиції. Шляхом акумулювання, передавання та актуалізації релігійного досвіду традиція відбирає, накопичує, стереотипізує і впроваджує його завдяки інституалізаційним формам. Первинний містичний досвід, який лежить в основі релігійної традиції, у подальшому зазнає рефлексії та концептуалізації. Надані містичному досвіду смислові значення трансформуються у світоглядні, етичні, теологічні концепції, тобто формується доктрина релігійної традиції, що містить цей досвід, який через раціоналізацію, концептуалізацію, систематизацію, кодифікацію об'єктивується в догматиці.

Релігійна традиція, за оцінкою П. Бергера, через сформовані навколо неї інституції опосередковує досвід іншої реальності для тих, хто ніколи не мав цього досвіду і для тих, хто його мав, але постійно ризикує втратити. Будучи колективною пам'яттю, релігійна традиція зберігає моменти, коли реальність іншого світу проникає в повсякденну реальність. Проте традиція не лише опосередковує, а й приручає релігійний досвід, у чому полягає одна з фундаментальних функцій релігійних інституцій [6].

Прикметно, що традиція може функціонувати відокремлено стосовно змісту релігійного досвіду в разі суттєвих розбіжностей між ним і соціальною

реальністю. З іншого боку, традиція систематично звертається до релігійного досвіду, який є джерелом її сакрального авторитету. Опосередкована об'єктивація релігійного досвіду у формі традиції зумовлена недоступністю безпосереднього релігійного досвіду для переважної більшості її послідовників.

Релігійний досвід отримується також за посередництвом навернення в традицію, що супроводжується зміною світоглядних орієнтирів, а також можливістю пізнання прихованих пластів власного внутрішнього світу. Як зазначав В. Джеймс, навернення є раптовим або поступовим процесом, що призводить до досягнення внутрішньої гармонії та усвідомлення праведності. Результатом навернення є віднайдення надійної опори у вірі в існування відкритої через релігійні переживання реальності [10].

Сприйняття та усвідомлення релігійних канонів, норм, приписів на особистісному рівні обумовлює співвіднесення суб'єкта з сукупністю орієнтирів, поведінкових зразків, які містяться в певному релігійному вченні. На цій підставі суб'єкт оцінює себе та своє місце в світі. Подальше включення в релігійні практики забезпечує конструювання поведінкового еталону, який впливає на формування та постійну корекцію взаємовідносин віруючого суб'єкта з навколишнім світом [3: 43].

За П. Бергером, безпосередній релігійний досвід (очевидно, йдеться про містичний релігійний досвід) стосується лише святих, пророків, суб'єктів досвіду богоявлення, що не потребують духовного посередництва, кому цей досвід відкрився в особливих формах. Такому досвіду властиві повна включеність у релігійну сферу, схильність суб'єктів до екзальтації, вихід за межі усталених норм, незрозумілість, ексцентричність, навіть ворожість щодо пересічного індивіда, що може сприйматися зовнішніми спостерігачами як патологія. Контакт з надприродним світом обумовлює переоцінку цінностей, відмову від звичного способу життя, що загрожує душевному спокою і громадському порядку з точки зору життєдіяльності людини [6].

У випадку наявності неусвідомленої форми релігійного досвіду головним чинником його перетворення на основні принципи взаємодії людини зі світом і морально-духовну систему координат є інтерпретація. В рамках певної традиції релігійний досвід інтерпретується професіоналами, що забезпечує не лише пояснення його доктринального змісту, а й впровадження в інституціалізовані форми суспільного життя, тобто у повсякденний досвід [2: 78]. Водночас монополію на релігійний досвід мають інституції, що виконують функцію контролю щодо віри в його достовірність, адже визнання і дотримання змісту релігійного досвіду означає належність до певної традиції, яка, своєю чергою, є посередником між релігійним досвідом і суб'єктом.

Поділяючи все існуюче на сакральне і профанне, М. Еліаде доводив, що сакральне проявляється в об'єктах природи, людях, рослинах, тваринах, речах, діях тощо, тобто в ієрофаніях. Оскільки людина уявляє себе відмінною від профанного, то вона усвідомлює наявність сакрального. Будь-яка ієрофанія завжди є таємничим актом, тобто проявом сакрального, що свідчить про існування потойбічної реальності в предметах, які є елементами профанного світу [8]. На думку М. Еліаде, для суб'єкта з релігійним досвідом весь простір має сакральні властивості. Проте сакральний простір не є однорідним, адже існують святі місця, які стають центром існування суб'єкта. Завдяки контакту з сакральним через релігійний досвід набувається поведінкова модель, що передбачає інше ставлення до неосвяченого простору. Релігійний досвід надалі тісно пов'язується з суспільними реаліями, риси яких залежать, зокрема, від відвідування святих місць.

Оскільки релігія тематизується значною мірою завдяки символам, то релігійній свідомості властива схильність до символічного сприйняття дійсності, зокрема й релігійних переживань. Інституалізація змісту

релігійного досвіду зумовлює еволюцію імпліцитних символічних значень у доктринальні форми, що вимагає не лише безпосереднього розкриття, а й рефлексивного розуміння закодovаних у символах смислів. Проте наявність різниці між релігійним досвідом і формами його вираження не перешкоджає загальній динаміці конститування релігійної традиції. Символічна форма релігійного досвіду обумовлює символічну природу його застосування, зокрема в процесі формування соціальних відносин, що реалізується на рівні символічної діяльності та інтерпретації прихованих смислів релігійної традиції.

З такою думкою не погоджуються дослідники релігійного досвіду, які спростовують домінуючу роль конкретної традиції та її інституалізованих форм у визначенні належності індивідуального релігійного досвіду. Прихильники означеного підходу стверджують, що відповідність кожного унікального досвіду визначеною традицією критеріям його достовірності не охоплює повноти феномена релігійного досвіду. У зв'язку з цим пропонується аналіз онтологічного статусу релігійного досвіду, межі тлумачення якого охоплюють досвід віри, містичний досвід, "негативний" досвід ставлення до релігії, заперечення власної релігійності, атеїзм, агностицизм, богозалишеність. Релігійний досвід, отже, не завжди ґрунтується на релігійній вірі і може не мати містичного характеру [4].

Окреслений підхід визначає будь-яке ставлення до трансцендентного як форму релігійного досвіду, тоді як на межі цього досвіду впливає не факт контакту з трансцендентним, а його раціональне сприйняття. Зазначається, що в умовах сьогодення релігійний досвід не потребує нормативності, оскільки може існувати поза релігійною традицією, адже визначає індивідуальне ставлення до трансцендентного. На наш погляд, у контексті такого розуміння релігійний досвід трактується як спосіб духовного й інтелектуального розвитку людини, що й дає підстави розглядати його поза релігійною традицією.

Висновки. Наявність значної кількості наукових праць, що ґрунтуються на різних методологічних засадах, і присвячені різноманітним аспектам дослідження релігійного досвіду, повною мірою не розв'язує складних проблем, пов'язаних із цим феноменом. Для повноцінного розуміння онтологічної природи релігійного досвіду не менш важливим є питання розмежування містичного і релігійного досвідів, що має вагоме значення в контексті аналізу процесів виникнення та функціонування релігійної традиції.

Отриманий засновниками релігійних традицій або іншими визначними особами містичний досвід стає ядром релігійних доктрин внаслідок концептуалізації та систематизації пов'язаних із цим досвідом смислів. Отримання містичного досвіду послідовниками традиції супроводжується, з одного боку, сприйняттям позамежної реальності як джерела прихованих трансцендентних смислів, з іншого – усвідомлення необхідності узгодження пережитого досвіду з концептами, без яких не існує релігійна традиція. Зміст містичного релігійного досвіду складають віра в існування потойбічних феноменів, практики як умова доступу до іншої реальності та способи інтерпретації сакральних смислів.

Суб'єкт містичного досвіду може мати переживання, не пов'язані з належністю до конкретної релігійної традиції. В цьому разі містичний досвід отримується у просторі сакральних смислів, що стають ціннісними орієнтирами, які мотивують до вибору релевантної стратегії поведінки. Формою містичного досвіду є "близький-до-смерті-досвід", характерний для людини, яка перебуває на межі життя і смерті, тому є підтвердженням віри в існування потойбічного життя. До різновидів містичного досвіду належить "досвід після смерті", пов'язаний зі смертю близької людини, а також досвід безпосереднього контакту з трансцендентним.

Зміст і авторитет власне релігійного досвіду сприймається через призму належності до конкретної релігійної традиції. В рамках релігійної традиції за посередництвом інституційної структури накопичується, систематизується та стереотипізується релігійний досвід, а також

забезпечується контроль за його змістом і трансляцією. Регламентація релігійного досвіду пов'язаними з традицією інституціями забезпечує захист суб'єктів від непередбачуваного впливу надприродного за посередництвом релігійних практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борецько Ю. Г. Містичний досвід як фактор трансформації структур повсякденності. *Релігія та Соціум*. 2019. № 1–2 (33–34). С. 6–11.
2. Борецько Ю. Г. Релігійний досвід в координатах повсякденності: від переживання надприродного до втілення в традиції. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2016. № 1 (129). С. 75–80.
3. Предко О. І. Релігійний досвід: особистісно-екзистенційна сутність. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2016. № 25. С. 40–45.
4. Якуша В. І. Концептуалізація релігійного досвіду в сучасній аналітичній філософії: дис. ... д-ра філософії: 033. Київ, 2024. 210 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/d33b2e0d-a7e3-4144-a858-ecfbdf50c8d9/content> (дата звернення: 10.04.2025).
5. Religious Experience. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/religious-experience/#LanExp> (дата звернення: 10.04.2025).
6. Berger P. The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 1990. 240 p.
7. Cooper C. E., Roe C. A., Mitchell G. Anomalous Experiences and the Bereavement Process. Death, Dying, and Mysticism: The Ecstasy of the End. New York: Moreman, 2015. P. 117–131.
8. Eliade M. The Sacred and Profane: The Nature of Religion. W. R. Trask (Trans.). Orlando: Harcourt Brace Jovanovich, 1987. 256 p.
9. Engmann B. Near-Death Experiences. Heavenly Insight or Human Illusion? Springer, 2014. 150 p.
10. James W. The Varieties of Religious Experience: A Study In Human Nature. Adelaide: eBooks@Adelaide, 2009. 400 p.
11. Schellenberg J. L. Divine Hiddenness and Human Reason. New York: Cornell University Press, 2006. 232 p.
12. Scholem H. Major Trends in Jewish Mysticism. Tel Aviv: Schocken, 1995. 496 p.
13. Vincent K. R. God is With Us: What Near-Death and Other Spiritually Transformative Experiences Teach Us About God and Afterlife. Carmichael, 2014. 170 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Boreiko, Yu. H. (2019). Mistychnyi dosvid yak faktor transformatsii struktur povsiakdennosti. [Mystical experience as a factor in transforming the structures of everyday life]. *Relihiia ta Sotsium*. № 1–2 (33–34). S. 6–11 (in Ukrainian).
2. Boreiko, Yu. H. (2016). Relihiinyi dosvid v koordynatakh povsiakdennosti: vid perezhyvannia nadpryrodoного do vtilennia v tradytsii. [Religious experience in the coordinates of everyday life: from the experience of the supernatural to the embodiment in tradition]. *Hrani. Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh*. № 1 (129). S. 75–80 (in Ukrainian).
3. Predko, O. I. (2016). Relihiinyi dosvid: osobystisno-ekzystentsiina sutnist. [Religious experience: personal and existential essence]. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk*. № 25. S. 40–45 (in Ukrainian).

4. Yakusha, V. I. (2024). Kontseptualizatsiia relihiinoho dosvidu v suchasni analitychnii filosofii [Conceptualisation of Religious Experience in Contemporary Analytical Philosophy]: dys. ... d-ra filosofii: 033. Kyiv. URL: <https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/d33b2e0d-a7e3-4144-a858-ecfbdf50c8d9/content> (last accessed: 10.04.2025) (in Ukrainian).
5. Religious Experience. (2022). Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/religious-experience/#LanExp> (last accessed: 10.04.2025) (in English).
6. Berger, P. (1990). The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion. New York: Knopf Doubleday Publishing Group (in English).
7. Cooper, C. E., Roe, C. A., Mitchell, G. (2015). Anomalous Experiences and the Bereavement Process. Death, Dying, and Mysticism: The Ecstasy of the End. New York: Moreman. S. 117–131 (in English).
8. Eliade M. (1987). The Sakred and Profane: The Nature of Religion. W. R. Trask (Trans.). Orlando: Harcourt Brace Jovanovich (in English).
9. Engmann, B. (2014). Near-Death Experiences. Heavenly Insight or Human Illusion? Springer (in English).
10. James, W. (2009). The Varieties Of Religious Experience: A Study In Human Nature. Adelaide: eBooks@Adelaide (in English).
11. Schellenberg, J. L. (2006). Divine Hiddenness and Human Reason. New York: Cornell University Press (in English).
12. Scholem, H. (1995). Major Trends in Jewish Mysticism. Tel Aviv: Schocken (in English).
- Vincent, K. R. (2014). God is With Us: What Near-Death and Other Spiritually Transformative Experiences Teach Us About God and Afterlife. Carmichael (in English).

Receive: March 15, 2025

Accepted: April 10, 2025